

УДК 373.3.091:81'242

*МАРІЯ СТАХІВ, кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка, кафедра початкової та дошкільної освіти,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Україна*

*ORCID ID 0000-0002-7438-3847
oleksijivna@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА

*MARIJA STAKHIV, PhD Department of Primary and Pre-school
Education Ivan Franko National University of Lviv*

DEVELOPING COMPETENCE OF A FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER BY MEANS OF LITERARY FICTION

У статті розкрито теоретичні та методологічні підходи до формування громадянської компетентності майбутніх учителів початкових класів на заняттях з практикуму української літературної мови; запропоновано систему вправ і завдань, які сприятимуть формуванню громадянської компетентності; визначено напрями комунікативної діяльності для активізації соціокультурної взаємодії.

Громадянська компетентність розглядається як інтегральна якість особистості, формування якої має відбуватися відповідно на засадах інтеграції.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянська компетентність, соціокультурна компетентність, комунікативна компетентність.

Summary. The article elaborates theoretical and methodological approaches towards developing civic competence in future primary school teachers in the course of teaching Modern Ukrainian Language; the article proposes a system of tasks and exercises promoting the development of civic competence; shows directions in which communication should be conducted during classes in Modern Ukrainian Language to achieve such socio-cultural interaction.

Developing civic competence is regarded as an integral part of one's character development, meaning that civic competence is formed on the grounds of integrative learning.

Key words: civic society, civic competence, socio-cultural competence, communicative competence.

Мета: узагальнити зміст поняття "громадянська компетентність"; визначити оптимальні шляхи та ефективні способи її формування у майбутніх учителів початкових класів на заняттях з практикуму української мови у ЗВО засобами художнього слова.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах реформування освітньої галузі в Україні все більше уваги звертається на підготовку кваліфікованих, професійно компетентних педагогічних кадрів, які змогли б забезпечити освітній процес на всіх його рівнях відповідно до сучасних викликів. Серед ключових компетентностей, якими має володіти педагог, – і громадянська компетентність.

Правовою підставою для формування громадянської компетентності та її складових на рівні вищої педагогічної освіти є Конституція України (1996), закони України "Про освіту" (2017), "Про вищу освіту" (2014), "Про громадянство України" (2001), "Про забезпечення функціонування

української мови як державної" (2019), Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018), Професійний стандарт за професіями "Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти", "Вчитель закладу загальної середньої освіти", "Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)" (2020), у яких ціллю громадянської освіти визначено "формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатність відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї, за життя територіальної громади" (*Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018, с. 5*).

Тому постає проблема підготовки педагога-професіонала, який зуміє ввести учнів початкової школи у світ дорослих, навчаючи і виховуючи у процесі навчання свідомого громадянина своєї держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняна та зарубіжна педагогічна наука накопичила чималий досвід у дослідженні окремих аспектів формування і розвитку громадянської компетентності особистості, зокрема, це праці: Ю. Азарова, І. Бега, Н.Бібік, М. Боришевського, Г. Ващен-

ка, П. Вербицької, Р. Євтушенко, Г.Єльнікова, Н. Клокар, І. Корольова, Е. Козлова, О. Кузьменко, Б. Лихачова, А. Маркової, Є. Мединського, О. Овчарук, Ю. Олексіної, В. Парашенко, В. Радула, М. Рудь, С. Русової, О. Савченко, Т. Смагіної, М. Стельмаховича, В. Століна та інших.

Одним з перших серед вітчизняних науковців-педагогів до питань громадянського виховання як головної педагогічної проблеми звернувся класик української педагогіки В. Сухомлинський, зазначивши, "що риси громадянства виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами" (*Сухомлинський, 1997, с. 435*).

Громадянсько компетентній особистості притаманні "демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі в житті суспільства" (*Асламова та ін., 2008, с. 12*).

Проблеми громадянської освіти і виховання репрезентовані в дослідженнях В. Андрушенка, Р. Арцишевського, О. Вишневського, М. Задерихіної, І. Зязюна, В. Іванчука, О.Киричука, Н. Косаревої, В. Кременя, Л.Крицької, Т. Ладиченко, В. Оржеховської, Т. Пантюк, О. Пометун, В.Поплужного, А. Сиротенко, Н.Скотної, Л. Снігур, В. Струманського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, К. Чорної та інших. Громадянська освіта розглядається як навчання та громадянське виховання на основі національних і загальнолюдських цінностей (*Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018, с. 1*) і подається в контексті компетентнісної парадигми в освіті, визначається як інтегральна якість особистості (*Пометун, 2005, с. 18*).

Однак недостатньо уваги приділено визначенню напрямів, форм і методів формування та розвитку громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, зокрема педагогів, у процесі вивчення окремих дисциплін; відсутня система безперервної громадянської освіти в освітніх закладах різних рівнів, яка була б побудована на основі міждис-

циплінарних зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянська компетентність охоплює "усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, у сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів" (*Нова українська школа, 2016, с. 12*). Аналіз досліджень учених, педагогів дає змогу визначити зміст громадянської компетентності особистості як сукупність громадянських знань, громадянських умінь, громадянських цінностей (чеснот) і "свідчить про значущість питання та необхідність пошуку ефективних засобів формування зазначеної компетентності в сучасних суспільних умовах" (*Бех, 2008, с. 4*).

Серед громадянських умінь можна виокремити комунікативну складову громадянської компетентності, що включає "здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб; здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення; здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня" (*Концепція громадянської освіти, 2008, с. 11*). Одним з вагомих показників "готовності вчителя працювати в нових умовах є його соціокультурна компетентність, що вможливорює розв'язання проблеми підготовки молодого покоління до життя в сучасному світі" (*Нос & Стахів, 2021, с. 167*) і є складовою компетентності громадянської. Сформувані на належному рівні ці якості в учнів початкової школи зможе тільки той, хто сам є достойним громадянином своєї держави, бо тільки особистість може діяти на особистість, тільки характер може сформувати характер.

Рівень громадянського самовизначення студентської молоді залежить і від того, наскільки зміст, форми, методи і засоби навчання і виховання мають чітко виражену грома-

дянську спрямованість. Пріоритетну роль повинні відігравати активні методи. Вони мотивують освітню діяльність, стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення, базуючись на принципі багатосторонньої взаємодії. Досвід показує, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології навчання української мови розширюють можливості для пізнання предмета вивчення, сприяють виробленню необхідних умінь і навичок професійної діяльності педагога в сучасному освітньо-інформаційному просторі, але не можуть замінити живого спілкування, яке вимагає влучно сказаного слова, грамотно оформленої думки, толерантно висловленого зауваження, емоційно насиченої передачі душевного стану тощо.

Це стало мотивацією створення методики використання художнього слова як засобу формування громадянської компетентності здобувачів вищої освіти на основі міжпредметної інтеграції в мовно-літературній освітній галузі. Ключовим у цій методиці є комунікативно-діяльнісний підхід, який забезпечує гармонійне поєднання засвоєння граматичних норм сучасної української літературної мови та їх умотивоване застосування у практичному мовленні. Чільне місце тут належить формам роботи з текстами різних жанрів.

Вивчення української мови як державної уже є засобом формування громадянина держави. На перших лекційних заняттях "Мова. Мовлення. Комунікація" виявляємо, чи знають студенти і чи виконують норми законів щодо користування українською мовою як головним знаряддям соціалізації. Задля цього пропонуємо висловити своє розуміння окремих статей Конституції України, законів України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про забезпечення функціонування української мови як державної". Обговорення проводимо у формі дискусії "Двомовність: бути чи не бути?"

Доречним є ознайомлення студентів із законодавчими актами, які регулюють мовну поведінку в суспільстві, зокрема Кодексом України про адміністративні порушен-

ня. Ці матеріали доцільно використати при вивченні теми "Лексикологія". Наприклад:

Стаття 173. Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, ... – тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від со-рока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб (КУпАП, 2018).

Запитання для обговорення: Як часто ви спостерігаєте у громадських місцях нецензурну лайку? Які ваші дії? Підготуйте есе на тему "Мовна агресія як антипод культури мовлення і культури поведінки".

Знайомство з нормативними документами забезпечує усвідомлення студентами своїх прав та обов'язків. Художнє ж слово має інші завдання – формувати уявлення, викликати певні емоції, асоціації, будити думку, загострювати почуття. Аби слово не втратило свого емоційно-експресивного навантаження через надмірний лінгвістичний аналіз, ми пропонуємо різні форми роботи з художніми текстами, які сприяють визначенню основних життєвих цінностей. Найбільш ефективними, що відповідають лінгводидактичним принципам навчання сучасної української мови, є технології ситуативного моделювання (обери позицію, зміни позицію, дискусія, лінгвістичне ток-шоу, інтелектуальні аукціони тощо); комунікативно-діалогове навчання; лінгвістичний аналіз художніх текстів, написання переказів на основі текстів відповідної тематики, створення власних творчих робіт.

Цікавими, на нашу думку, є літературно-мовознавчі хвилини, для яких підбираються тексти певного змісту відповідно до мовознавчої теми заняття. Наприклад, ілюстративним матеріалом для теми "Словотвір" на літературній хвилині доречним будуть рядки з твору П. Перейбишніса, які підкреслюють зна-

чимість слова як такого.

*У слові просвічує слово,
словечко, слівце, словенятко.*

*Зіницями праслов'янятка
у слові просвічує слово...*

Рядки з поезії Д. Білоуса, що розкривають художньо-стилістичні особливості вживання прикметників та демонструють багатство рідної мови, своєчасно звучатимуть на занятті з вивчення теми "Лексико-стилістичне навантаження прикметників".

*Ніжна, мила, світанкова,
Ясна, чиста, коліскова,
Мелодійна, дзвінкотюча,
Дивна, радісна, співуча,
Лазідна, жива, казкова,
... Українська мова!*

Викликають глибокі патріотичні почуття та сприяють активізації розумової діяльності студентів рядки з поезії В. Стуса, використані для ілюстрації комунікативного навантаження однорідних членів речення:

*Скучив за степом, скучив за лугом,
скучив за ставом, скучив за гаєм,
скучив за сином, скучив за другом,
скучив за матір'ю, за рідним краєм!*

*Часом присниться синій барвінок,
сивий полин і сум чебрецевий,
київські сосни, тихий зарінок.*

Я не крицевий.

Лінгвістичний діалог: Чим для вас є рідний край? У поданому тексті визначте стилістичну та комунікативну навантаженість однорідних членів речення.

Частиною світогляду народу, його культурною спадщиною є витворений віками і збережений попередніми поколіннями мовленнєвий етикет. Тому при вивченні цієї теми звертаємося до усної народної творчості, зразки якої несуть у собі мудрість народу і дух віків. Опановуючи народні формули звертання, студенти причащаються з криниці живого слова, навчаються толерантності і пізнають основи людської гідності.

– "То брат-товариш тебе зачуває,

– До брата-товариша словами промовляє:

*– "Товаришу, брате мій
рідний..." (Народна дума).*

– Чорна хмара наступає,

– Сестра з братом розмовляє:

– Ой братику, соколонуку,

– прийми мене на зимоньку.

– Ой сестрице, перепілко,

*– Скажи, діток в тебе скілько?
(Народна пісня).*

Лінгвістичне ток-шоу: Граматика української мови у народних піснях (класифікація народних пісень за тематикою та лінгвістичними завданнями).

Завдання: відтворіть ситуацію "Наукова дискусія щодо вживання слів "пані", "пан". Порівняйте формули звертання в українській та англійській мовах.

Задля удосконалення діалогічного мовлення використовуємо метод асоціативної гри як різновид технології діалогового навчання: аналізуємо уривок з твору Ліни Костенко "Зоряний інтеграл" як філософський діалог-асоціацію:

– Спадковість?

– Совість.

– Мрія?

– Інститут.

– Любов?

– Життя.

– Зненависть?

– Трутні.

– Минуле?

– Труд.

– Позаминуле?

– Труд.

З таким минулим можна і в майбутнє!

Завдання: Розкрийте граматичні особливості поданого діалогу.

Яка ваша позиція? Змініть свою позицію, обґрунтуйте її. Висловіть свої думки, використовуючи односкладні та неповні двоскладні речення. За аналогією створіть діалоги: *Мораль. Гідність. Обов'язок.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Така діяльність допомагає молоді усвідомити життєві цінності, ідентифікувати себе як людину і громадянина; вчить користуватися словом як засобом самовираження та самоідентифікації; формує розуміння необхідності поглиблювати лінгвістичні знання та вдосконалювати мовленнєві уміння задля взаємодії з іншими членами суспільства і в такий спосіб досягати статусу повно-

равних і компетентних громадян.

Матеріали представленої статті не розв'язують усіх питань порушеної проблеми. Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до формування громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти, створенні моделі формування громадянської компетентності педагогів у ЗВО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Асламова, Т., Бакка, Т., Бортніков, Т. та ін. (2008). Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Київ: ЕТНА-1.

Бех, І. Д. (2008). Психолого-педагогічні умови виховання у молоді **громадянськості**. *Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства*, 3–6.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП). (2018). Взято з <https://urist-ua.net/>

Міністерство освіти і науки України. (2018). Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p?lang=ru>

Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. (2016). Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Нос, Л. С., Стахів, М. О. (2021). Використання інформаційно-кому-

нікаційних технологій як засобу формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 82 (2), 166–181. DOI: 10.33407/itlt.v82i2.3167. Взято з <https://doi.org/10.33407/itlt.v82i2.3167>.

Пометун, О. (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*, 23, 18–24.

Сухомлинський, В. О. (1997). Вибрані твори. Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Київ: Рад. школа.

REFERENCES

Aslamova, T., Bakka, T., Bortnikov, V., Terno, S. (2008). Hromadianska osvita: teoriia i metodyka navchannia (Civic education: theory and methodology of teaching). Kyiv: ETNA-1.

Bekh, I. D. (2008). Psykholohopedahohichni umovy vykhovannya u molodi hromadyanskosti. *Hromadyanske vykhovannya molodi v umovakh transformatsiyi suspilstva*, 3–6. (Psychological and pedagogical conditions of upbringing civic consciousness in young people. Civic upbringing of young people during period of social transformations).

The Code of Ukraine on administrative offenses. (2018). Retrieved from <https://urist-ua.net/>

Ministerstvo osvity i nauky

Ukrainy. (2018). Kontsepsiia rozvytku hromadianskoï osvity v Ukraini (Concept of Development of Civic Education in Ukraine). Rezhym dostupu <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-r?lang=ru>

Nova ukrayins`ka shkola: konceptual`ni zasady` reformuvannya seredn`oyi shkoly`. (2016). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Nos, L. S., Stakhiv, M. O. (2021). Vukorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii yak zasobu formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoï shkoly (The use of information and communication technologies as a means for prospective primary school teacher's social and cultural competence formation). *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 82 (2), 166–181. DOI: 10.33407/itlt.v82i2.3167. Retrieved from

<https://doi.org/10.33407/itlt.v82i2.3167/>

Pometun, O. (2005). Formuvannia hromadianskoï kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*, 23, 18–24.

Sukhomlynskyi, V. O. (1997). Selected works. Vol. 3: Sertse viddaiu ditiam. Narodzennia hromadianyna. Lysty do syna (Give my heart to my students. Becoming of a citizen. Letters to the son]. Kyiv: Radianska shkola.

Стаття надійшла 7. 12. 2021 р.

